

Anna Hagen Tønder, Tove Mogstad Aspøy
og Kaja Reegård

Å velge et yrke

Intervjuer med elever på Vg1 Helse- og oppvekstfag

Anna Hagen Tønder, Tove Mogstad Aspøy
og Kaja Reegård

Å velge et yrke

Intervjuer med elever på
Vg1 Helse- og oppvekstfag

© Fafo 2015
ISSN 0804-5135

Innhold

Forord	4
1 Innledning.....	5
Bakgrunn	5
Problemstilling.....	5
Tidligere forskning	6
Data og metode.....	8
Gangen i notatet	10
2 Å velge helse og oppvekst.....	11
Et negativt valg for noen	11
Et positivt valg for andre.....	12
Også et valg av miljø.....	12
Lærernes og rådgivernes rolle	13
Lite informasjon om aktuelle yrker.....	14
Praksisperioder har stor betydning	15
3 Elevenes planer etter Vg1	16
Vg2 - et viktig og vanskelig valg	16
Skolens tilbud påvirker valget	17
Svak yrkesidentitet	18
Påbygg eller læretid?	18
Fagbrev ikke det endelige målet	19
4 Elevenes informasjonsbehov	21
Hva kan man bli?	21
Møter med eldre elever og lærlinger.....	21
Hvilke muligheter gir yrkene?.....	22
5 Oppsummering og diskusjon	24
Tidligere forberedelser	24
Aktivering av elevene.....	25
Økt bruk av rollemodeller	25
Referanser	26

Forord

Valg av videregående utdanning er en stor og viktig beslutning i unge menneskers liv. I dette notatet spør vi om hva slags behov elever har for informasjon og veiledning om valg av utdanning og yrke, og hvordan disse behovene blir ivaretatt i dag.

Datagrunnlaget for rapporten er fokusgruppeintervjuer med 68 elever som går det første året på utdanningsprogrammet helse og oppvekst i videregående opplæring. Det er gjennomført 12 gruppeintervjuer fordelt på seks skoler i tre forskjellige fylker. Undersøkelsen er ikke representativ for norsk ungdom, men kan likevel gi verdifull innsikt i hvordan mange unge opplever overgangen fra ungdomsskolen til videregående skole og hva slags informasjon de trenger for å kunne treffe gode utdanningsvalg.

Prosjektet er finansiert av Spekter og Fagforbundet. Mange personer i begge organisasjonene har gitt verdifulle innspill og kommentarer underveis. Vi vil takke for alle bidrag, og spesielt vil vi takke Kari Hoff Okstad i Spekter og Hans Martin Aase i Fagforbundet for godt samarbeid. Vi vil også takke skolene som tok oss imot og ikke minst elevene som ga av sin tid og delte sine erfaringer. Uten deres velvilje og åpenhet hadde det ikke vært mulig å gjennomføre prosjektet. Endelig vil vi takke Torgeir Nyen ved Fafo som har vært kvalitetssikrer.

Oslo, juni 2015
Anna Hagen Tønder
prosjektleder

1 Innledning

Bakgrunn

I prinsippet er det frivillig å ta videregående opplæring i Norge, men i praksis begynner nesten alle i videregående rett etter grunnskolen. Av elevene som gikk ut av ungdomsskolen våren 2012, var 98 prosent registrert i videregående opplæring i oktober samme år (Utdanningsdirektoratet 2014:25). Med Reform 94 fikk alle unge som har fullført grunnskolen en lovfestet rett til videregående opplæring. Siden da har det å gå direkte fra ungdomsskolen til videregående blitt «normalbiografien» og videregående opplæring framstår nesten som obligatorisk. Om det å begynne i videregående opplæring i liten grad framstår som et reelt valg, er det å velge utdanningsprogram og retning i videregående opplæring et viktig valg i unge menneskers liv. For mange er dette «det første forgreiningspunktet», en beslutning som ofte får varige konsekvenser for videre utdannings- og yrkesvalg (Heggebø 2014).

De siste årene er det skrevet en rekke rapporter, artikler og bøker om overgangen fra ungdomstrinnet til videregående opplæring. Det er godt dokumentert at elevenes utdanningsvalg henger sammen med sosial bakgrunn, kjønn og etnisitet. Det er derimot få studier som fokuserer på hvordan de unge selv opplever overgangen fra ungdomsskolen til videregående skole, på elevenes behov for rådgivning og veiledning og på deres erfaringer med rådene de mottar når det gjelder valg av utdanning (Holen 2014).

I dette notatet forsøker vi å bidra til forståelsen av hvordan de unge selv opplever å skulle velge utdanningsprogram og videre fordypning i videregående skole. Etter reformen Kunnskapsløftet fra 2006 kan elevene velge mellom tre studieforbereende og ni yrkesfaglige utdanningsprogram. Vi retter søkelyset mot elever som går det første året på utdanningsprogrammet helse og oppvekst. Dette er det største utdanningsprogrammet i videregående opplæring, med mer enn 8800 søkere i 2015.¹ I 2015 var det samlet nesten 75000 søkere til Vg1, det første året i videregående skole. 95 prosent av søkerne var ungdom med rett til videregående opplæring. Omtrent halvparten av søkerne hadde en yrkesfaglig utdanning som førstevalg.

Problemstilling

Den overordnede problemstillingen er:

Hva slags behov har elever for informasjon om veiledning om valg av utdanning og yrke, og hvordan blir disse behovene ivaretatt i dag?

¹ www.udir.no

I undersøkelsen har vi valgt å belyse denne generelle problemstillingen gjennom intervjuer med elever som har tilbakelagt det første halvåret på Vg1 helse og oppvekst. Elevene intervjues retrospektivt om sine vurderinger, informasjonskilder og valg på ungdomsskolen. Alle elevene som er intervjuet her har det til felles at de har valgt å begynne på helse og oppvekst. Som gruppe er de ikke representative for all ungdom i videregående opplæring. Likevel tror vi at noen av vurderingene og erfaringene disse elevene har fra ungdomsskolen også vil være relevante og gyldige for flere enn elevene som er intervjuet her og for flere enn elevene på helse og oppvekst.

I tillegg til at vi er interessert i hvordan elevene opplevde det å skulle velge en utdanning og en retning da de gikk på ungdomsskolen, ønsker vi å få mer kunnskap om hvilket informasjonsbehov elevene som går på helse og oppvekst har for videre valg av utdanning og yrke.

Vi har delt opp den generelle problemstillingen i tre hovedspørsmål:

- Hva var bakgrunnen for at elevene søkte seg til Vg1 helse og oppvekst?
- Hva tenker elevene om valg av programområde på Vg2?
- Hvordan får elevene informasjon om ulike utdanningsveier og om hvilke muligheter de ulike utdanningsvalgene gir i arbeidslivet?

Et viktig formål med undersøkelsen er å få et bedre grunnlag for å utforme informasjon og veiledning med utgangspunkt i elevenes opplevde behov.

Tidligere forskning

Tidligere forskning tegner ofte et bilde av valget av et yrkesfaglig utdanningsprogram som en kombinasjon av et negativt og et positivt valg, det vil si henholdsvis hva de unge *ikke* vil (for eksempel ha mer teori), og hva de ønsker (for eksempel lære noe mer praktisk) (Kvalnes 2013; Olsen & Reegård 2013). Interessen for et bestemt yrke eller type arbeid kan imidlertid være mer uklar og preget av manglende «transparent» kunnskap og informasjon. For andre er valget interesseorientert, ut fra egen erfaring eller nysgjerrighet eller basert på kjennskap gjennom deltidsarbeid, familie eller venner (Olsen & Reegård 2013). Transparens i utdanningsvalg innebærer hvorvidt unge forstår hva utdanningen inneholder, og hva den leder fram til av yrkes- og karrieremuligheter. Fra tidligere forskning vet vi at kunnskap om arbeidsmarkedsmuligheter og de nødvendige stegene for å nå sine mål bidrar til mer vellykkede overganger mellom skole og arbeid (Lehmann 2005).

Yrkesinteresser og orienteringer mot arbeid handler om hvordan de unge begynner å forestille seg selv i yrkesroller, og hvordan de fortolker yrkesrollen. Formingen av yrkes-spesifikke orienteringer forstås som en subjektiv prosess som reflekterer de unges selvforståelse og identitet (Tomlinson 2007). Herigjennom konstrueres stereotypiske bilder av yrkesroller som unge kan identifisere seg med, aspirere mot eller distansere seg fra. Hvorvidt de unge viser interesse for utdanningen og yrkesfeltet det retter seg mot, har implikasjoner for læringsmotivasjon og handlingsorientering (Reegård 2015). Ofte er det

yrket eller yrkesfeltet, og ikke selve utdanningen, elevene på yrkesfag identifiserer seg med (Jørgensen 2009). Videre kan unge orientere seg mot et yrkesfelt, men ikke nødvendigvis mot en yrkeskategori. I denne sammenhengen innebærer det at det helserelaterte yrkesfeltet i bredt utgjør et klarere bilde for de unge å navigere mot, sammenlignet med kategorien helsefagarbeider (Skålholt, Høst, Nyen & Tønder 2013). Dermed blir yrkesfaglige rollemodeller sentrale som bærere av en yrkestradisjon. For elever i en helsefaglig utdanning betyr det at lærere og instruktører i skole og læretid blir viktige aktører og formidlere av faget.

På ungdomstrinnet kan faget Utdanningsvalg være en viktig arena eller ramme for å formidle informasjon om videregående opplæring og om arbeidslivet til elevene. I 2015 utgjør dette faget til sammen 110 timer på 8.-10. trinn. Et viktig formål med faget er å knytte grunnskole og videregående opplæring bedre sammen og bidra til at flere elever foretar mer kunnskapsbaserte valg av utdanning og yrke. Ifølge læreplanen skal faget også «bidra til økt forståelse av arbeidslivets krav om kunnskap og kompetanse».²

En undersøkelse av implementeringen av faget utdanningsvalg har vist at relativt få elever opplever at faget gjorde dem sikrere på valg av utdanningsprogram i videregående opplæring (Lødding & Holen 2012). Forfatterne bak rapporten påpeker at elevene har svært ulike behov og at det trolig er behov for en større differensiering av tilbudene dersom faget skal gjøres engasjerende og meningsfullt for elevene. Rapporten stiller imidlertid også spørsmål ved realismen i å skulle lære opp unge mennesker i beslutningsdyktighet, evne til å se egne sterke og svake sider og evne til å håndtere usikkerhet og risiko med utgangspunkt i et fag med et samlet omfang på drøyt hundre timer på ungdomstrinnet (Lødding & Holen 2012:7-10).

Søkertall i videregående opplæring gir en viss indikasjon på de ulike utdanningsprogrammene og fagenes attraktivitet blant ungdom. Søkningen til helse- og sosialfag³ i videregående opplæring har ligget på et høyt nivå siden innføringen av Reform 94. Det har imidlertid etablert seg et mønster der en stor andel av elevene velger påbygging til generell studiekompetanse i stedet for å begynne i lære det tredje året.⁴ En undersøkelse blant elever og lærlinger på helse- og sosialfag i 2011-2012 viste at elevene og lærlingene ikke primært var orientert mot lærefagene og yrkene, men hadde en mer generell orientering mot arbeidssektorene som utdanningsprogrammet retter seg mot. Rapporten konkluderte med at utdanningsprogrammet bærer preg av en form for allmennutdanning rettet mot helse- og sosialsektoren eller oppvekstsektoren, mer enn en yrkesfaglig utdanning i tradisjonell forstand (Høst, Karlsen, Skålholt & Hovdhaugen 2012:7).

I 2012 gjennomførte NIFU og Fafo en kvalitativ undersøkelse av overgangene mellom skole og læretid og mellom læretid og arbeidsliv blant ungdom i helsearbeiderfaget. Undersøkelsen konkluderte med at det tilsynelatende ikke er misnøye med selve utdanningen som er årsaken til at så mange unge velger seg bort fra utdanningen etter Vg2 eller etter endt læretid. Både den skolebaserte utdanningen og opplæringen i læretida oppleves hovedsakelig som relevant og god. Rapporten påpeker imidlertid at flertallet av

² <http://www.udir.no/kl06/UTV1-01/Hele/Formaal/>

³ I 2012 fikk utdanningsprogrammet betegnelsen helse og oppvekst.

⁴ Siden innføringen av Reform 94 har elevene i yrkesfaglige utdanningsprogram hatt mulighet til å søke seg over på et studieforberedende løp ved overgangen fra det andre til det tredje året i videregående opplæring. Muligheten for påbygging ble videreført i Kunnskapsløftet.

lærerne som underviser i helsearbeiderfaget er sykepleiere. Mangelen på tydelige rollemodeller som kan fungere som personlige formidlere av faget kan derfor tenkes å være en medvirkende faktor til at mange elever søker seg mot påbygg og høyere utdanning. Den tilsynelatende viktigste forklaringen på den store overgangen til påbygg er likevel knyttet til elevenes opplevelse av hvilke muligheter fagbrevet gir for arbeid og videre karriere. Dette handler blant annet om hvor helsefagarbeiderne får jobb og hva slags arbeidsoppgaver elever og lærlinger oppfatter at helsefagarbeiderne gjør. Sist, men ikke minst handler dette om tilgangen på heltidsarbeid eller større deltidsstillinger. Deltidsarbeid er vanlig i helsesektoren, og mange arbeidstakere ønsker også selv å jobbe deltid. Undersøkelsen viser likevel at mange lærlinger har et ønske om større stillinger (Skålholt et al. 2013:10-11). Når en stor andel av nyutdannede helsefagarbeidere velger å gå videre til høyere utdanning, er dette ikke bare motivert ut fra et ønske om å få andre arbeidsoppgaver og flere karrieremuligheter. For mange er det å ta høyere utdanning trolig en nødvendig tilpasning for å få en jobb og en stillingsbrøk som det er mulig å leve av (Nyen, Skålholt & Tønder 2015:201).

Muligheten for å gå over fra yrkesfag til allmennfag via påbygg er både en styrke og en svakhet ved det norske fagopplæringsystemet. I mange andre land må elevene tidlig velge mellom et yrkesfaglig og et allmennfaglig spor. I Norge har vi et integrert system i videregående opplæring, der det tilbys både akademisk og yrkesfaglig utdanning innenfor det samme skoleslaget. Dette har gjort det lettere å lage muligheter for overgang mellom yrkesfag og allmennfag. For ungdom innebærer muligheten for overgang at det å velge yrkesfag ikke er til hinder for å ta høyere utdanning. Men det er også utfordringer forbundet med at mange elever går over til påbygg. For det første er det en høy strykprosent blant elevene som tar påbygg. Påbyggingsåret blir et krevende år med mye teori for elever som har hatt to år med mye praksis og tilsvarende færre timer til fellesfag som må hentes inn igjen i løpet av det tredje året. For det andre kan betingelsene for å utvikle en yrkesfaglig identitet svekkes i en elevgruppe dersom en stor andel av elevene i gruppa tar sikte på å velge påbygg i stedet for å begynne i lære (Nyen & Tønder 2014).

Fra 2014 er opplæringslova endret slik at unge som har tatt fagbrev har fått lovfestet rett til å ta påbygging *etter* gjennomført fagbrev. Tidligere har denne retten kun vært praktisert i enkelte fylker, deriblant Rogaland. Retten til påbygg etter fagbrev ble derfor tidligere ofte omtalt som «Rogalandsretten». Når elevene vet at de har mulighet til å ta påbygging etter fullført fagbrev, blir det lettere å begynne i lære. Dette gjenspeiler seg også i form av en klar nedgang i søkningen til påbygg etter Vg2 etter lovendringen. Samtidig har det vært en kraftig økning i antall søkere til påbygg etter oppnådd yrkeskompetanse, ifølge Utdanningsdirektoratets søkerstatistikk (Nyen et al. 2015:187).

Data og metode

Spørsmålene vi stiller i denne rapporten handler om ungdom, deres tanker om valg av utdanning og yrke, deres erfaringer med overgangen til videregående skole og deres behov for veiledning og informasjon. Slike spørsmål krever et kvalitativt undersøkelsesopplegg. Vi valgte å gjennomføre datainnsamlingen gjennom fokusgruppeintervjuer, det

vil si intervjuer eller samtaler som vi som forskere organiserer og leder. Utgangspunktet for intervjuet var en temaliste eller intervjuguide som var utarbeidet på forhånd.

Et viktig mål med fokusgruppeintervjuer er å få fram ulike oppfatninger, meninger og synspunkter om et tema. Den viktigste fordelen med et gruppeintervju sammenlignet med individuelle intervjuer er at det skapes en dynamikk mellom personene som blir intervjuet. Samtalene åpner for å bringe inn andre tema og perspektiver enn de vi som forskere i utgangspunktet har tenkt på. Den åpne samtaleformen gjør metoden særlig egnet til utforskning av nye felt. En annen fordel med fokusgruppeintervjuer er at metoden gjør det mulig å intervjuer mange personer på relativt kort tid (Nøtnæs 2001).

Selv om gruppeintervjuer kan gi mye informasjon, er det viktig å merke seg at gruppedynamikken i en fokusgruppe ikke nødvendigvis er positiv. Det er ikke umulig at noen elever uttaler seg mindre i tråd med sine egne meninger framfor medelever enn hva de ville gjort alene. Videre vil det alltid være slik at man i en samtale der man er mindre engasjert i temaet, er mer tilbøyelig til å være enig med andre rundt seg. Dette tar vi, så godt det lar seg gjøre, forbehold om i analysene av intervjuene.

Datainnsamlingen er gjennomført i tre fylker: Oslo, Rogaland og Nord-Trøndelag. Bakgrunnen for valg av fylker var dels at vi ønsket å gjennomføre intervjuer i fylker med ulike fagopplæringstradisjoner og dels at vi ønsket at studien skulle ha en viss geografisk spredning og omfatte ulike typer arbeidsmarkeder. Både Nord-Trøndelag og Rogaland er fylker med sterke fagopplæringstradisjoner, der en forholdsvis høy andel av elevene velger yrkesfag. Oslo på sin side peker seg ut med en lav søkning til yrkesfaglige program og en lav andel av elevkullene som begynner i lære hvert år, mens andelen som søker studiespesialisering er høyere. I 2015 søkte seks av ti elever i Oslo seg til studiespesialisering i videregående skole. I Nord-Trøndelag og Rogaland var andelen betydelig lavere, henholdsvis 27 og 37 prosent, mens andelen som søkte yrkesfag var tilsvarende høyere.⁵

Vi valgte ut seks videregående skoler, to i hvert fylke. I valg av skoler la vi vekt på variasjon i skolestørrelse og beliggenhet (tettbygde og spredtbygde strøk). I Oslo valgte vi én skole i Oslo øst og én i Oslo vest for å fange opp størst mulig variasjon i elevenes sosiale bakgrunn.

Tabell 1 Oversikt over fokusgrupper og informanter i undersøkelsen

	Oslo	Rogaland	Nord-Trøndelag	Totalt
Fokusgrupper	Skole 1: 2 grupper med 5 elever i hver Skole 2: 2 grupper med 6 elever i hver ⁶	Skole 1: 2 grupper med 7 elever i hver Skole 2: 2 grupper med 5 elever i hver	Skole 1: 2 grupper med 5 elever i hver Skole 2: 2 grupper med 6 elever i hver	12 grupper fordelt på 6 skoler
Antall elever	22	24	22	68 elever

Rekrutteringen av elever til fokusgruppene ble gjort i samarbeid med lærere og avdelingsledere på Vg1 helse og oppvekst. Vi ba om å få intervjuer grupper med 5-6 elever. Videre ba vi om at gruppene i den grad det var mulig skulle gjenspeile bredden i elevgruppa, med både gutter og jenter, minoritetsspråklige og majoritetsspråklige elever, samt elever med ulike skoleprestasjoner. Et overordnet hensyn var likevel at sammen-

⁵ <http://utdanningsnytt.no/nyheter/2015/april/elever-i-sor-velger-studiespesialisering--i-nord-velger-de-yrkesfag/>

⁶ Én elev valgte å trekke seg underveis i intervjuet.

setningen av gruppene ble gjort på en slik måte at elevene i gruppa ville være komfortable med intervjusituasjonen og innstilt på å delta aktivt i samtalen om egne utdanningsvalg.

Intervjuene ble gjennomført i januar og februar 2015. Da hadde elevene gått et halvt år på Vg1. Vi gikk derfor ut fra at de ville ha gjort seg noen tanker om videre valg av utdanning og yrke på bakgrunn av egne erfaringer og råd fra andre. Samtidig var det ved intervjutidspunktet bare noen uker fram til søknadsfristen 1. mars, da elevene skulle velge programområde og faglig fordypning på Vg2. Vi antok derfor at valg av utdanning og yrke ville være et tema som elevene i utgangspunktet ville være opptatt av og motivert for å diskutere på intervjutidspunktet.

Det er verdt å reflektere rundt hvilken effekt det å stå overfor et valg av utdanning har på den enkelte. Det at elevene snart skulle velge hva de skulle gjøre videre på Vg2, gjorde at temaet var aktuelt for alle. De fleste elevene hadde gjort seg mange tanker om hvilke muligheter de hadde, og de delte dette i gruppa. Samtidig kan det å være usikker på hva man skal velge oppleves som svært vanskelig for den enkelte. Mange ungdommer opplever at de er i en presset situasjon rundt denne tidsfristen. Det er ikke umulig at denne usikkerheten preger hvordan elevene forstår både tidligere valg og fremtidige muligheter. Kanskje er de ekstra kritiske med hensyn til de valgene de allerede har gjort, og mer i tvil om hva ulike valg vil føre til. Om vi hadde intervjuet dem en tid etter søknadsfristen, er det ikke umulig at svarene vi hadde fått ville vært annerledes. Samtidig er det nettopp i denne usikre situasjonen at elevene foretar sitt valg.

Det var to forskere til stede på hvert intervju. Alle elevene som ble intervjuet ble informert om at deltakelse i undersøkelsen var frivillig og at det var mulig å trekke seg fra intervjuet uten å gi noen begrunnelse for dette. Én av elevene valgte å trekke seg underveis i intervjuet. Tidsrammen for intervjuene var 1-1,5 timer. Det ble gjort lydopptak av intervjuene som senere ble lyttet gjennom og skrevet ut, helt eller delvis. Opptakene ble gjort med elevenes samtykke. Intervjumaterialet utgjør grunnlaget for analysene i rapporten.

Alt i alt er vår vurdering at fokusgruppeintervjuene om elevenes utdanningsvalg ga oss ny innsikt og informasjon om hvordan elevene opplever sitt informasjonsbehov og hvordan dette er blitt ivaretatt i overgangen fra ungdomsskolen til Vg1. Det kvalitative materialet i undersøkelsen gir ikke grunnlag for bastante konklusjoner, men vi mener likevel at intervjuene kan synliggjøre noen utfordringer knyttet til elevenes informasjonsbehov og hvordan dette blir ivaretatt i norsk skole i dag.

Gangen i notatet

I neste kapittel går vi inn på elevenes tanker om å velge helse og oppvekst på Vg1, altså retrospektivt om hva de tenkte om valg av utdanningsprogram på videregående skole. Kapittel 3 handler om hvilken retning eller programområde elevene vil velge på Vg2, og hvilke planer de har etter Vg2. Elevenes informasjonsbehov, både i ungdomsskolen og i videregående opplæring, er tema for kapittel 4. I kapittel 5 oppsummerer vi hovedfunnene fra undersøkelsen og diskuterer på bakgrunn av dette hva som eventuelt kan gjøres for å ivareta elevenes informasjonsbehov på en bedre måte framover.

2 Å velge helse og oppvekst

I dette kapitlet går vi inn på elevenes egne begrunnelser for å begynne på Vg1 helse og oppvekst. I intervjuene spurte vi blant annet om hvordan elevene fikk informasjon om de ulike utdanningsprogrammene og valgmulighetene da de skulle søke opptak til videregående skole. Videre ba vi dem fortelle om hvilke forventinger de hadde til helse og oppvekst før de begynte og om noe eventuelt hadde blitt annerledes enn de hadde forventet.

Et negativt valg for noen

I innledningen viste vi til tidligere forskning som beskriver unges valg av en yrkesfaglig utdanning som en kombinasjon av et negativt valg og et positivt valg. Dette gjenkjenner vi også i vårt intervjumateriale. Etter ti års skolegang er mange elever lei av skole og teori, de ønsker seg noe annet og vil gjerne gjøre noe mer praktisk. Noen av elevene forteller at de valgte helse og oppvekst fordi de har hørt at det skulle være lett. Flere av elevene gir uttrykk for at de helst ville ha gått studiespesialisering, men enten hadde de ikke gode nok karakterer til å komme inn på dette programmet, eller så orket de ikke tanken på alle de teoretiske fagene. For å slippe å ha så mye teori, blir mange av elevene styrt inn på yrkesfag, ofte uten at de har noen klar formening om hva de vil bli.

Intervjuer: Var helse og oppvekst førstevalget for alle?

- Elev 1: Nei. Studie(spesialisering) først. Men matte på ungdomsskolen... jeg ble så lei av det. Vi har jo matte på helse også, men det er mye kjekkere. Vi får gå ut hver mandag og hjelpe folk i stedet for å sitte på en stol i seks timer. Det er kjekkere.
- Elev 2: Men det er jo litt dumt også, egentlig. For det er nok mange som garantert egentlig ville ha trengt mer tid til å finne ut hva de skulle bli. Men de orket ikke å ta studie, for det er masse skole. De er så lei av det.

Intervjuer: Tenker dere at man velger for tidlig, på en måte?

- Ja, egentlig. For vi vet jo liksom ikke hva vi skal bli, og så er det den eneste utveien hvis vi ikke velger studie, og det blir for mye. Og da orker vi ikke det, og da må vi bare velge et yrkesfag, på en måte.

Mange av elevene snakker om at de gjerne skulle ha tatt høyere utdanning. De vil gjerne bli «noe større» eller «noe høyere», men tenker at dette målet kanskje ikke er realistisk:

- Elev 1: Hadde det vært opp til meg, hadde jeg valgt noe høyere enn for eksempel helsefagarbeider. Men karakterkravene er så store at den drømmen... er knust.

- Elev 2: Jeg kunne tenke meg å bli kirurg, men...
- Elev 3: Vi får nesten ikke den store drømmen, for det er for mye krav, for mye arbeid, det er for mye jobb.

Disse elevene gir uttrykk for at de gjerne skulle ha valgt noe annet, men at de opplever at de ikke har de nødvendige forutsetningene eller motivasjonen som kreves. I enkelte elevgrupper var det tilsynelatende etablert en felles forståelse av at mange av elevene på helse og oppvekst var lei av skole og teori. Det er rimelig å anta at diskusjoner omkring utdanningsvalg både kan bidra til å forsterke, men også til å synliggjøre og kanskje problematisere en slik kollektiv selvforståelse blant elevene.

Et positivt valg for andre

Valget av helse og oppvekst kan likevel ikke bare forstås som et valg for elever som er lei av skolen og teoretiske fag. Mange elever legger vekt på at de gjerne vil «jobbe med mennesker», men det er likevel få som har noen klar oppfatning om hvilket yrke de vil inn i. I likhet med tidligere undersøkelser, finner vi at mange av elevene som er intervjuet orienterer seg generelt mot arbeid i helse- og oppvekstsektorene, mer enn mot et konkret yrke. Utsagnet fra denne eleven er illustrerende:

«Jeg har alltid visst at jeg ville bli sykepleier eller ambulansarbeider eller noe med mennesker. Så da begynte jeg her.»

Samtidig som mange elever gir uttrykk for at de gjerne skulle ha tatt studiespesialisering og høyere utdanning, er det andre som mer aktivt tar avstand fra det å velge studiespesialisering. Noen legger vekt på at de som har valgt yrkesfag er på vei mot et konkret mål. Her finner vi i noen grad forskjeller mellom de ulike gruppene og skolene. Spesielt på mindre steder er det flere av elevene som er intervjuet som gir uttrykk for at de som har valgt yrkesfag har gjort et aktivt valg, i motsetning til mange av de som velger studiespesialisering:

«Mange av dem som går studiespesialisering sliter med hva de skal gjøre neste år. Vi som går noe yrkesrettet vet liksom bedre hva vi kan gjøre etterpå.»

Også et valg av miljø

Valget i overgangen fra ungdomsskole til videregående handler ikke bare om å velge utdanningsprogram, men også om å velge skole. Mange av elevene fortalte at det var viktig for dem å velge en skole som var nær hjemstedet og som var kjent for å ha et godt miljø. Det sosiale miljøet er viktig for mange. Noen av elevene forteller at de gjorde et bevisst valg om ikke å gå på en stor skole, «der lærerne omtrent ikke husker navnet ditt». Andre forteller at de bevisst lot være å søke på skoler med dårlig rykte og mye mobbing. De fleste elevene hadde vært på skolebesøk på én eller flere videregående skoler før de søkte om opptak, og mange forteller at det å ha vært på besøk og dannet seg et inntrykk av skolen, hadde gjort det lettere å velge.

Lærernes og rådgivernes rolle

Elevene har skaffet seg informasjon om de ulike utdanningsprogrammene i videregående opplæring fra flere hold. Lærere og rådgivere på ungdomsskolen har hatt innflytelse på valget for mange av elevene. Elevene har også søkt på nettsteder som vilbli.no og utdanning.no og tatt ulike tester for å finne ut hva som passer for dem. Elevenes erfaringer med rådgiverne i ungdomsskolen er varierende. Flere av elevene i Oslo forteller at rådgiveren på ungdomsskolen rådet alle skoleflinke elever til å velge studieforbereende, mens de mindre skoleflinke elevene ble anbefalt å velge yrkesfag.

Intervjuer: Hva med ungdomsskolen, brukte dere rådgiverne?

Elev 1: Ikke så mye.

Elev 2: Vi fikk litt dårlig informasjon, egentlig. Litt sånn «Er du flink på skolen velger du studie, er du ikke så flink, velger du yrkesfag». Det var sånn det var.

Elev 1: Jeg sto mellom helse og studie, og til slutt sier hun til meg, for vi måtte søke med rådgiver, at «Bare ta studie, du klarer det fint». I stedet for å høre litt hva jeg synes er interessant.

Andre elever forteller at det var rådgiveren på ungdomsskolen som overtalte dem til å velge helse og oppvekst og som la vekt på at helse og oppvekst er et utdanningsprogram som gir mange muligheter:

- Jeg har alltid villet gå studiespesialisering egentlig, fordi jeg vil fortsette muligst over på universitetet. Jeg vil jo bli spesialpedagog. Sånn at jeg hadde en veldig, veldig dyktig rådgiver på ungdomsskolen som anbefalte meg heller å prøve HO, for der er mulighetene litt større, og du får mye god erfaring og teori i bagasjen når du skal inn og jobbe som spesialpedagog da. Pluss at det er et deilig, eller ja, det er... du får jo et lite avbrekk i hverdagen også, når du er i praksis. Så for i hvert fall meg, som var litt skolelei, så funka det veldig bra som et alternativ.

Generelt viser intervjuene at flere elever velger helse og oppvekst bevisst som en alternativ og praktisk rettet vei mot høyere utdanning innenfor helse- eller oppvekstsektoren.

Selv om helse og oppvekst var et bevisst valg for en del av elevene, var det også mange som fortalte at de hadde vært svært usikre på hvilket utdanningsprogram de skulle velge da de gikk på ungdomsskolen. Mange hadde også begynt på andre utdanningsprogram før de byttet over til helse og oppvekst, og flere hadde først forsøkt seg på studiespesialisering. Men det å begynne på studiespesialisering var ikke nødvendigvis deres eget valg:

- Elev 1: Jeg tenkte at jeg ville ta helse og sosial⁷ i 10., men det var alltid folk som sa til meg «Nei, du har mer muligheter hvis du tar studiespesialisering». Men da jeg først begynte, så tenkte jeg nei, jeg vil egentlig jobbe med mennesker. Så jeg bytta. Jeg ville egentlig alltid ta helse, men jeg vet ikke hvorfor jeg tok studie. Det var så mange som sa at det er det beste.

⁷ Navn på utdanningsprogrammet helse og oppvekst fram til 2012.

Intervjuer: Var det fra lærere, eller familie og venner?

- Elev 1: Mest familie og venner, lærere har ikke sagt så mye.
- Elev 2: Rådgiveren sa det til meg. At jeg hadde passa til å ta studie. Det var mange som sa til meg at du bør heller ta studie, for da får du flere muligheter. Og da kan du bli noe større innenfor det. Men jeg tenkte ikke så mye på studie, jeg tenkte at det blir vanskelig. Broren min tok studie, han sa at det var veldig vanskelig.

Lite informasjon om aktuelle yrker

Fra Vg1 helse og oppvekst er det mulig å utdanne seg til flere ulike yrker. Helsearbeiderfaget og barne- og ungdomsarbeiderfaget er de to største fagene, men det er også mulig å bli ambulansarbeider, apotektekniker, fotterapeut, helsesekretær, tannhelsesekretær, hudpleier og ortopeditekniker. I tillegg er portørfaget etablert som nytt lærefag fra 2015.⁸ Utdanning til helsesekretær, tannhelsesekretær, hudpleier, fotterapeut og apotektekniker er treårige skolebaserte løp, mens de øvrige fagene er lærefag, med en kombinasjon av skolebasert utdanning og opplæring i arbeidslivet.

Intervjuene med elevene på Vg1 viser at elevene visste lite om de ulike utdanningsmulighetene og yrkene før de begynte på Vg1. De fleste hadde hørt om de to største fagene, barne- og ungdomsarbeiderfaget og helsearbeiderfaget, men de visste lite om de øvrige yrkene. Mange elever var heller ikke klar over at både barne- og ungdomsarbeiderfaget og helsearbeiderfaget er lærefag, med to års opplæring i skole og to års læretid i arbeidslivet. Det er likevel store forskjeller mellom elevene, og noen gir inntrykk av å være godt informert. Når det gjelder informasjon før Vg1, er først og fremst individuelle forskjeller vi finner, noe som må ses i sammenheng med at gruppene er sammensatt av elever som kommer fra ulike ungdomsskoler. De elevene som virker best informert har gjerne gått aktivt inn for å finne relevant informasjon om de aktuelle alternativene:

- Jeg visste ganske mye. Jeg hadde søkt mye på nettet fordi jeg var interessert i det. Vi snakket mye med rådgiver som fortalte mye om det, men rådgiveren fortalte en del feil om programfag og praksis og sånt.

Flertallet av elevene gir uttrykk for at det å skulle velge et utdanningsprogram i 10. klasse på ungdomsskolen var noe som kom brått på. Mange opplevde at de var lite forberedt på dette valget. En generell tilbakemelding fra elevene er at skolene burde ha gjort mer for å forberede dem på å velge utdanning og yrke.

- Elev 1: Hvis vi hadde begynt i 5. klasse og lurt litt på hva vi skulle bli, i stedet for å ha så mange år med samfunnsfag og sånn... Vi kunne ha begynt med dette mye tidligere, liksom. Og lært om hva vi kan bli.
- Elev 2: Og hva mulighetene er. For når du er mindre tenker du ganske begrensa på hva du kan bli, liksom.

⁸ www.vilbli.no

Innledningsvis brukte vi begrepet «transparens» om forståelsen av innholdet i en utdanning og hvilke yrkes- og karrieremuligheter denne utdanningen leder fram til. Hovedinntrykket fra intervjuene er at elevenes valg av videregående opplæring bærer preg av lav grad av transparens. Flertallet av elevene hadde en ganske vag forståelse av utdanningsprogrammet helse og oppvekst før de søkte. Ganske få hadde en klar oppfatning av hvilke yrker utdanningsprogrammet gir mulighet til å velge. Elevene forteller at foreldrene har begrenset innsikt i de ulike utdanningsprogrammene, og mye tyder på at heller ikke lærere og rådgivere i ungdomsskolen alltid kan gi elevene den informasjonen de har behov for.

Praksisperioder har stor betydning

Elevenes forventninger til utdanningsprogrammet helse og oppvekst var at det skulle være mer praksis enn de hadde hatt på ungdomsskolen. De fleste har også hatt en del praksis i arbeidslivet, og noen sier de var overrasket over hvor mye praksis de faktisk har. Mange hadde også forventet at det skulle være ganske lett å gå helse og oppvekst, men er blitt overrasket over hvor krevende det er.

Erfaringene med hvor krevende skolearbeidet faktisk er varierer fra skole til skole. Elevenes erfaringer fra praksisperioder i arbeidslivet, spesielt i forbindelse med faget prosjekt til fordypning i videregående skole, er ulike. Faget prosjekt til fordypning ble innført i alle yrkesfaglige utdanningsprogram med Kunnskapsløftet. Det er satt av 168 timer til faget på Vg1 og 253 timer på Vg2. Faget skal blant annet gi elevene mulighet til å prøve ut aktuelle lærefag og gjøre seg kjent med innhold og oppgaver i ulike yrker innen utdanningsprogrammet. Den generelle tilbakemeldingen fra elevene er at praksisperioder i arbeidslivet er svært nyttige for å lære mer om de ulike yrkene og få et bedre grunnlag for å velge videre. Dette stemmer godt med funn fra tidligere undersøkelser av elevenes erfaringer med prosjekt til fordypning. Evalueringen av Kunnskapsløftet viste at ni av ti elever mente at prosjekt til fordypning ga dem et bedre grunnlag for valg av utdanning og yrke (Nyen & Tønder 2012). Fokusgruppeintervjuene med elever på Vg1 i dette prosjektet viser at mange elever endrer sine planer etter å ha hatt arbeidslivspraksis i Vg1. Dette kommer vi nærmere inn på i neste kapittel.

3 Elevenes planer etter Vg1

Dette kapitlet dreier seg om hva elevene tenker rundt valg av programområde på Vg2 og hva de ønsker å gjøre etter Vg2. Fra Vg1 helse og oppvekst kan elevene i utgangspunktet søke seg til seks ulike programområder: helsearbeiderfag, barne- og ungdomsarbeiderfag, ambulansefag, helseservicefag, hudpleie samt fotterapi og ortopediteknikk. De største fagene, målt i antall søkere, er helsearbeiderfaget og barne- og ungdomsarbeiderfaget. Våren 2015 var det på nasjonalt nivå 3216 søkere til helsearbeiderfag, og 2953 søkere til barne- og ungdomsarbeiderfag. Det tredje mest søkte programområdet var helseservicefag (915), fulgt av ambulansefag (668) og hudpleie (312). Fotterapi og ortopediteknikk var det minst søkte programområdet, med bare ni søkere.⁹

Når elevene søker videregående skole og velger utdanningsprogram i 10. klasse har de fleste ganske vage forestillinger om videre utdanning og yrkesvalg. Som vi har sett, har mange som søker helse og oppvekt en generell interesse for å «jobbe med mennesker» eller å «hjelpе mennesker». Elever i 16-årsalderen har som oftest begrenset erfaring fra arbeidslivet. Mange har likevel erfaring med å passe yngre søsken eller andre små barn, og ganske mange unge har en oppfatning av at de kan tenke seg å jobbe med barn og unge. Intervjuene tyder på at færre elever i utgangspunktet hadde en sterk motivasjon for å jobbe med gamle og syke mennesker *før* de begynte på Vg1. Mange elever forteller imidlertid at de har endret oppfatning og fått en klarere oppfatning av ulike yrker i løpet av Vg1. Møtet med lærere og veiledere og personlige erfaringer fra arbeidslivet gjennom praksisperioder kan gi en økt forståelse for hva slags yrker utdanningen fører inn i. Fra tidligere studier vet vi at det at elevene er ute i praksis på Vg1 er mer vanlig på helse og oppvekst enn i øvrige utdanningsprogram (Nyen & Tønder 2012). Dette passer også godt med at de aller fleste elevene i fokusgruppeintervjuene forteller at de har vært ute i praksis allerede i løpet av første halvår på Vg1. Erfaringene fra prosjekt til fordypning kan føre til at elevene får økt motivasjon for å orientere seg mot et yrke eller arbeidsfelt, men erfaringer fra praksisfeltet kan også føre til at elevene søker seg bort fra det aktuelle yrket.

Vg2 - et viktig og vanskelig valg

Det generelle inntrykket fra intervjuene er at valg av programområde eller fordypning på Vg2 oppleves som et viktig og vanskelig valg for elevene. Blant elevene som er intervjuet er det størst interesse for helsearbeiderfaget og barne- og ungdomsarbeiderfaget, men elevenes interesser omfatter også en rekke andre fag. Svært få elever hadde en klar oppfatning av hva de ville bli før de begynte, men praksisperiodene i arbeidslivet på Vg1 har bidratt til en større avklaring for mange. Noen har fått bekreftelse på at de trives

⁹ www.udir.no

godt med å jobbe med barn etter å ha hatt praksis i barnehage. Andre forteller at de har opplevd det som mer givende å jobbe med eldre og har bestemt seg for å søke helsearbeiderfaget, mens det å jobbe med barn er blitt mindre aktuelt i lys av de erfaringene de har gjort på Vg1. Gjennom praktisk arbeidserfaring blir innholdet i fagene tydeligere og elevenes kjennskap til innholdet i ulike yrker blir større. Men det er også mange elever som fremdeles er usikre på hva de skal velge på Vg2, selv om det er kort tid igjen til søknadsfristen på intervjuet. Flere elever forteller at de er mest interessert i ambulansefaget, men de har fått vite at det er stor konkurranse om plassene og høye opptakskrav. Mange har også hørt at det kan være vanskelig å få jobb som ambulansarbeider. Helsefagarbeidere vil det derimot alltid være behov for, mener elevene, og det samme gjelder for barne- og ungdomsarbeidere. Som én elev sa:

- De trenger masse folk på sykehjem og barnehage og sånn. Der er det alltid jobb å få.

De fleste gruppene hadde en klar oppfatning av at det vil være et stort behov for helsefagarbeidere i årene framover, og at dette derfor vil være et sikkert valg. I én av gruppene var det en elev som hadde en mor som hadde sagt at dette ikke nødvendigvis var riktig. Denne informasjonen hadde også spredt seg til resten av klassen. Eksemplet viser at tilfeldigheter kan få stor betydning for hva slags informasjon elevene har når de skal treffe sine valg.

Generelt ser vi at forventningene om å få jobb er en faktor som har stor betydning for elevenes vurderinger av ulike valg. På dette området finner vi likevel geografiske forskjeller, noe som blant annet gjenspeiler at elevene forholder seg til svært ulike arbeidsmarkeder. Elever på mindre steder var de som var mest opptatt av muligheten for å få jobb, mens elevene i Oslo virket mindre bekymret for framtiden.

Skolens tilbud påvirker valget

Valget av Vg2 påvirkes i stor grad også av det lokale skoletilbudet. Flere av elevene sier at de er villige til å bytte skole for å få det utdanningsprogrammet de ønsker, men ganske få er innstilt på å flytte til et helt annet sted for å kunne velge et utdanningstilbud som ikke finnes nær hjemstedet. De fleste elevene som er intervjuet er i tenårene, og de fleste bodde fremdeles hjemme hos foreldrene.

Intervjuer: Det med å reise vekk, hvor viktig er det å ikke reise vekk?

Elev 1: Jeg føler det har litt mye å si. For det stopper deg litt, på en måte. Det er ikke alle som er klare for å flytte vekk, og da blir det litt dumt hvis det du vil gå på ikke er i nærheten.

Elev 2: Jeg hadde ikke klart å flytte vekk fra familien i hvert fall. Jeg er alt for avhengig av dem

Elevenes ønske om å bli boende hjemme innebærer at valgmulighetene for mange blir begrenset av det lokale skoletilbudet. De to store fagene, helsearbeiderfaget og barne- og

ungdomsarbeiderfaget, vil være tilgjengelig de fleste steder, selv om noen elever må bytte til en annen skole for å få det tilbudet de ønsker. Selv om flertallet av elevene sier de har tenkt å søke helsearbeiderfaget eller barne- og ungdomsarbeiderfaget, er det også en del som er interessert i blant annet helseservice og ambulansefag på Vg2. Mange elever opplever at de får mye informasjon om barne- og ungdomsarbeiderfaget og helsearbeiderfaget på skolen, men at de gjerne skulle hatt mer informasjon om de andre programområdene på Vg2.

Svak yrkesidentitet

I valget mellom de ulike programområdene legger elevene vekt på egne erfaringer, på hva de har likt å jobbe med så langt på Vg1 og på hva de har hørt fra lærere, rådgivere, venner, eldre elever, egne foreldre og andre personer i sin nærhet. På bakgrunn av vårt materiale er det vanskelig å si hvilke faktorer som veier tyngst. Mye tyder likevel på at både lærere og rådgivere og praksisperiodene på Vg1 har stor betydning for elevenes valg. Det innebærer at skolene har store muligheter for å påvirke utdanningsvalget.

Programområdene helsearbeiderfag og barne- og ungdomsarbeiderfag på Vg2 har det til felles at de begge rekrutterer til et enkelt lærefag. Det betyr likevel ikke at elevene som har bestemt seg for å søke seg til ett av de to programområdene nødvendigvis har en sterk identifikasjon med disse lærefagene og yrkene. Ett av forholdene som gjør det vanskelig for elevene å utvikle en sterk yrkesidentitet er mangelen på klare rollemodeller i faget. Lærerne som underviser på Vg1 helse og oppvekst har ofte selv en annen utdanningsbakgrunn, og mange av lærerne er sykepleiere. Tidligere undersøkelser har vist at mange av lærerne på helse og oppvekst er opptatt av at de underviser i yrkesfag, der oppgaven først og fremst er å utdanne fagarbeidere. Samtidig er det en vanlig oppfatning blant lærerne at helse og oppvekst også kan være en god vei inn mot høyere utdanning (Skålholt et al. 2013). Lærerne som underviser i helse og oppvekst fungerer derfor ikke som faglige rollemodeller og formidlere av faget på samme måte som programfaglærere på mer etablerte fagopplæringsområder innenfor håndverk og industri.

Også i denne intervjuundersøkelsen ser vi at få elever på Vg1 har utviklet en klar identifikasjon med yrket som helsefagarbeider eller barne- og ungdomsarbeider. For mange er fagbrevet et første skritt på veien mot en høyere utdanning. Mange av elevene er interessert i sykepleieryrket. Noen vil bli sykepleiere med videreutdanning som barne- sykepleier, jordmor eller psykiatrisk sykepleier, én vil bli psykolog og spesialpedagog og én vil bli sykepleier og deretter flyvertinne. Enkelte nevner også fagskoleutdanning i barsel- og barnepleie som en aktuell videreutdanning etter fagbrevet, men generelt framstår fagskoletilbudet som lite kjent blant elevene.

Påbygg eller læretid?

Om det er usikkerhet blant elevene når det gjelder valg av Vg2, er det desto større usikkerhet om hva de vil gjøre *etter* Vg2. Et viktig spørsmål for mange er om de skal søke læreplass eller velge påbygging til generell studiekompetanse det tredje året. En stor andel av elevene vi har intervjuet ønsker å holde muligheten for påbygg og videre studier

åpen. Det er også tydelig at mange har fått råd, spesielt fra rådgivere og lærere, om å ta fagbrevet før de eventuelt tar påbygg. Mange har planer om å ta påbygg fordi det gir flere muligheter, men de tenker samtidig at det er lurt å gå i lære og få seg en utdanning først:

- Elev 1: Hvis man tar barn og ungdom, så etter [å ha vært] lærling, så får man jobb på skoler, i barnehager og sånn. Men hvis man tar påbygg, så kan man bli nesten hva man vil.
- Elev 2: Men det er litt skummelt å ta påbygg og. Det er ganske mange som stryker. Så jeg tenker at jeg i hvert fall vil bli utdanna barne- og ungdomsarbeider før jeg tar påbygg. For da er du på en måte utdanna.
- Elev 3: Da har du noe å falle tilbake på
- Elev 2: Ja, ikke sant.
- Elev 1: Det er det som er kjekt. For hvis man tar allmenn, etter tre år, så står man uten noen ting.
- Elev 4: Ja. Derfor er det best å ta fagbrev først.
- Elev 1: Ja.

I en annen gruppe er elevene bekymret for at det kanskje kan bli vanskelig å gå tilbake til skolen og ta påbygg etter å ha gått i lære.

- Elev 1: Jeg er redd for at jeg ikke gidder å ta påbygg hvis jeg går lærling først. Jeg har hørt at de som er lærling nå hadde aldri gått tilbake til påbygg.
- Intervjuer: Så du tenker påbygg først?
- Elev 1: Jeg er litt usikker, for det er jo en stor fordel å bli lærling.
- Intervjuer: men du sier det kan være vanskelig å gå tilbake til skolen etter å ha jobbet?
- Elev 1: Ja, det er det jeg er redd for.
- Elev 2: Ja, det tror jeg. Det kan godt være at det er sånn.
- Elev 1: Og jeg vil jo videreutdanne meg til sykepleier. Jeg har ikke lyst til å bli helsefagarbeider, på en måte.

Vurderingene omkring det å ta påbygg før eller etter fagbrevet ser i noen grad ut vil variere mellom ulike gruppe og til dels mellom ulike skoler. Det kan tyde på at elevene har fått ulik informasjon og at dette har betydning for elevenes valg.

Fagbrev ikke det endelige målet

Det er få av elevene i fokusgruppene som gir uttrykk for at fagbrev eller yrkeskompetanse er det endelige målet for utdanningen. Den generelle orienteringen mot å skulle gå videre og ta mer utdanning, kan tolkes som et uttrykk for en svak identifikasjon med et konkret yrke, men også som en oppfatning av at fagbrevet i seg selv ikke gir de mulighetene de ønsker seg i arbeidslivet. Samtidig er det mange av elevene som omtaler seg selv

som skoletrøtte og lite motivert for videre utdanning. Noen av elevene mener at motivasjonen for å ta mer utdanning kanskje vil komme senere.

4 Elevenes informasjonsbehov

Elevenes informasjonsbehov og hvordan dette blir ivaretatt er det overordnede temaet i undersøkelsen. I dette kapitlet vil vi gå nærmere inn på hvordan elevene selv oppfatter sitt eget behov for informasjon og hvordan dette er blitt ivaretatt i overgangen mellom ungdomsskolen og videregående skole. En generell tilbakemelding fra elevene er at det å søke videregående opplæring kom brått på da søknadsfristen nærmet seg i 10. klasse på ungdomsskolen. Når de ser tilbake på ungdomsskolen, ønsker mange at de hadde hatt bedre tid på seg. De har fått informasjon fra foreldre, men de fleste foreldrene har ifølge elevene selv begrenset kunnskap om de nye utdanningsprogrammene og hvilke muligheter de gir. Lærere og særlig rådgivere i ungdomsskolen blir derfor viktige aktører. Men heller ikke for disse vil det være mulig å ha full oversikt over tilbudet i utdanningssystemet, kompetansebehovene og utviklingsmulighetene i arbeidslivet og hva som passer for den enkelte elev.

Hva kan man bli?

Elevene etterlyser mer informasjon, ikke bare om hvilke utdanningsprogram som finnes, men også om hvilke yrker man kan utdanne seg til, hva slags oppgaver man gjør i disse yrkene og hvilke muligheter man har til å utdanne seg videre etter videregående opplæring.

Elev 1: Jeg føler liksom at hvis vi hadde lært litt mer om hva vi kan bli og hva vi kan jobbe som, hvilke linjer som finnes. Så hadde jeg ikke vært så pressa. Jeg hadde ikke bare valgt, men tenkt mer gjennom det.

Intervjuer: I 10. klasse?

Elev 1: Ja, vi har (nevner utdanningsprogrammene som skolen tilbyr), og jeg vet jo om de linjene, men ikke hva man kan *bli*, liksom.

Møter med eldre elever og lærlinger

I tillegg til egne praksisperioder er det viktig for elevene å få informasjon fra lærlinger og aktive yrkesutøvere i ulike fag. Også for dette formålet kan faget prosjekt til fordypning være en egnet arena. I intervjuene forteller elevene at de har vært på flere forskjellige utdannings- og karrieremesser. Disse kan gi nyttig informasjon, men informasjonen blir ofte generell, og det kan være vanskelig å få mulighet til å stille spørsmål. Flere av elevgruppene forteller at de synes det er nyttig å få besøk av eldre elever:

Elev 1: Vi kan ha mer fokus på de forskjellige linjene vi kan gå, men kanskje vi kan ha besøk av de som er ett år eldre, som går Vg2 eller Vg3, kanskje de kan gjøre det tidli-

gere. Og at lærerne ikke er til stede, det tror jeg er ganske viktig. For da tør folk å spørre, og de føler ikke at de må snakke fint om faget, de kan si hva som er vanskelig og utfordrende.

Intervjuer: Så du kunne tenke deg mer informasjon fra de eldre elevene, som har gjort valg?

Elev 1: Eller at vi kom til dem og bare så hva de gjorde.

Det å møte eldre elever, lærlinger og yrkesutøvere kan fungere som et supplement til den informasjonen som elevene får fra lærere, rådgivere, nettsider, venner og foreldre. På Vg1 har noen elevgrupper hatt besøk av lærlinger som har fortalt om sine lærefag og hva de gjør. Flere av elevene foreslår at de kunne få tilbud om dette også i ungdomsskolen:

Elev 1: Vi pleier (på Vg1) å ha besøk av de som er lærlinger. De kommer hit og forteller hvordan det er. Og hva vi kan velge. Det skulle vært litt sann i ungdomsskolen og.

Elev 2: Ja, det er noe å høre fra lærerne hvordan det er. Det er noe annet å høre det fra de som faktisk skal lære det.

Intervjuer: Så dere har alle hørt fra lærlinger som har vært her på skolen og fortalt om hva de gjør?

Elever: Ja.

Intervjuer: Hvordan er det? Gir de god informasjon?

Elev 2: Ærlige meninger.

Intervjuer: Så de sier både positive og negative ting?

Elev 3: Ja, og hvorfor de har valgt den jobben.

Intervjuene med elevene gir inntrykk av at faget utdanningsvalg i ungdomsskolen blir praktisert svært ulikt fra skole til skole. Noen elever synes de fikk god informasjon, mens andre forteller at de hadde arbeidsuker med mer eller mindre tilfeldig praksis som hadde liten betydning som forberedelse til å velge utdanning. På dette området er det trolig rom for et bedre og mer systematisk samarbeid mellom ungdomsskolen og videregående skole og mellom skolen og arbeidslivet. Møter med lærlinger og yrkesutøvere i ulike fag framstår som en viktig informasjonskilde som elevene har tiltro til.

På Vg1 har elevenes erfaringer fra praksis, særlig i prosjekt til fordypning, stor betydning for elevenes videre valg. Praksisperiodene gir økt forståelse for fagfeltet og arbeidsoppgavene. De gir et bedre grunnlag for å velge, og kan også gi elevene en klarere oppfatning av hvor de er på vei. Fra evalueringen av Kunnskapsløftet vet vi at et stort flertall av elevene opplever at praksisperiodene i arbeidslivet i prosjekt til fordypning ga økt motivasjon for å fullføre videregående opplæring (Nyen & Tønder 2012).

Hvilke muligheter gir yrkene?

Elevenes behov for å vite mer om hva de ulike yrkesgruppene faktisk gjør er et gjennomgangstema i intervjuene. Karrieredager med presentasjoner fra ulike yrker kan være en måte å ivareta dette behovet, men elevene har også et ønske om å komme ut på ar-

beidsplassene og observere hva fagarbeidere gjør, uten nødvendigvis å ha egne praksisperioder. Ut fra intervjuene er det mye som tyder på at elevene trenger mer informasjon om etterspørselen etter ulike fag i ulike deler av arbeidslivet. Men også her er det forskjeller mellom elevene og til dels mellom de ulike gruppene som har vært med i undersøkelsen. Elevgruppene ved én skole skilte seg ut ved å være forholdsvis godt informert om de ulike utdanningsprogrammene og hvilke yrker de kunne utdanne seg til. Disse elevene fortalte at de hadde hatt i oppgave å finne fram til informasjon om utdanningsprogrammene og yrkene og presentere disse for de andre elevene i klassen. En nærliggende tolkning er at den aktive informasjonsinhentingen fra elevenes side skaper et større engasjement blant elevene enn enveis kommunikasjon fra lærere og rådgivere.

I tillegg til at elevene etterlyser mer kunnskap om ulike yrker, er det også behov for informasjon om hvilke muligheter disse yrkene gir i arbeidslivet og om og eventuelt når man bør satse på mer utdanning. Blant annet viser intervjuene at mange er usikre på om de bør ta påbygg, og om de i så fall bør satse på å ta påbygg før eller etter at de har fagbrev. Elevene sier også at de har behov for mer kunnskap om hvilke utdanningsmuligheter som finnes etter fagbrevet og etter at de eventuelt har tatt påbygg. Få elever nevner at de har planer om å ta fagskoleutdanning. Dette kan tyde på at det også er behov for mer informasjon om fagskoletilbudet og hvilke muligheter fagskoleutdanning gir.

Etter at alle elever fikk rett til å ta påbygg etter yrkeskompetanse, er det blitt lettere å velge å begynne i lære, for å «få en utdanning» og ha «noe å falle tilbake på» om de likevel ikke skulle være motivert for å ta påbygg eller om de skulle stryke. Samtidig er det en del elever som har liten tro på at de vil være motivert for å ta påbygg senere om de velger å begynne i lære. Mange har fått råd om å begynne i lære, men de savner en begrunnelse for hvorfor dette er det beste valget. På dette området ser det ut til at det både kan være behov for mer informasjon, diskusjon og individuell veiledning. Alt i alt tyder intervjuene likevel på at retten til å ta påbygg etter fagbrevet har gjort det mer aktuelt for flere å fullføre yrkesutdanningen. Om en større andel av hvert kull på helse og oppvekst velger å fullføre opplæringen mot fagbrev, vil det kunne styrke grunnlaget for lærlingordningen og fagopplæringen på sikt. Det forutsetter imidlertid at arbeidslivet også rekrutterer fagarbeidere og at de faglærte opplever at de ikke må gå videre til høyere utdanning for å få en jobb de kan leve av.

5 Oppsummering og diskusjon

Spørsmålet vi stilte innledningsvis i rapporten var hva slags behov elevene har for informasjon om veiledning om valg av utdanning og yrke, og hvordan disse behovene blir ivaretatt i dag. Dette spørsmålet er også blitt stilt tidligere. Vi har blant annet vist til en rekke studier og undersøkelser der ungdom og utdanningsvalg er blitt tematisert og belyst på ulike måter. Det er likevel få studier som fokuserer på hvordan de unge selv opplever overgangen fra ungdomsskolen til videregående skole og på elevenes behov for rådgivning og veiledning i denne fasen. I denne rapporten har vi derfor konsentrert oss om overgangen fra ungdomsskolen til videregående skole og elevenes tanker rundt valg av fordypning på Vg2. Datagrunnlaget for rapporten er intervjuer med elever på utdanningsprogrammet helse og oppvekst. Vi tror likevel at flere av funnene også vil ha relevans også for andre utdanningsprogram. På bakgrunn av disse funnene vil vi i dette siste kapitlet også antyde områder der det trolig kan være rom for forbedring.

Tidligere forberedelser

En ganske entydig tilbakemelding fra elevene er at det å skulle velge en utdanning og et yrke i 10. klasse var noe de opplevde å være lite forberedt på. I dag er det i første rekke faget utdanningsvalg som skal forberede elevene på valg av program i videregående opplæring. Tidligere undersøkelser har vist at dette faget i liten grad fungerer etter intensjonen. Dette kan ha sammenheng med at det i for liten grad blir tatt hensyn til at elevene har ulike behov for informasjon, eller at faget er ganske begrenset i omfang, målt i antall timer. Her kan det være interessant å se nærmere på hvordan rådgivning og karriereveiledning av ungdom blir ivaretatt i andre land. En systematisk kartlegging ligger utenfor rammene for dette prosjektet, men vi kan vise til Sveits som et interessant eksempel. Mens søkningen til yrkesfag går ned i mange land i Europa i dag, har søkningen til yrkesfag i Sveits ligget stabilt høyt på over to tredjedeler av ungdomskullene. Forklaringen på dette er sammensatt. En viktig del av forklaringen er at Sveits har gode overgangsmuligheter fra yrkesfag til høyere utdanning, slik at det å velge en yrkesfaglig utdanning i liten grad framstår som en blindvei (Nikolai & Ebner 2012). En annen viktig forklaring er den sentrale rollen ungdomsskolen spiller når det gjelder å forberede elevenes valg av utdanning og yrke. Disse forberedelsene er ikke avgrenset til et eget fag, men er integrert i andre fag, som tyskfaget (Clematide 2014). Elevene får blant annet trening i å skrive søknad om jobb og læreplass og de får trene på hvordan de skal opptre i et jobbintervju. En viktig forskjell fra norsk skole er at valget av videregående utdanning skjer allerede det andre året på ungdomsskolen. Dette året er det blant annet lagt opp til bedriftsbesøk og besøk fra tidligere elever som forteller om sitt arbeid og sine utdanningsvalg. Det siste året på ungdomsskolen blir undervisningen delvis tilrettelagt med utgangspunkt i elevenes valg av videregående utdanning. Et tidligere valg av retning kan

bidra til å bevisstgjøre elevene om ulike muligheter allerede fra første år på ungdomsskolen. I tillegg kan undervisningen det siste året målrettes mer til elevenes valg for å forberede dem bedre på overgangen til videregående skole. Ut fra elevintervjuene i vårt prosjekt er det ikke åpenbart at det å skulle treffe valget ett år tidligere, vil gjøre det lettere for elevene å velge riktig. Et aktuelt spørsmål er likevel om det er mulig å la seg inspirere av sider av den sveitsiske modellen eller andre lands modeller for å forbedre grunnlaget for elevenes valg av videregående opplæring i Norge. Denne undersøkelsen og en rekke tidligere undersøkelser tyder på at det er et stort behov for å prøve ut nye modeller som kan forberede elevene bedre på overgangen fra ungdomsskolen til videregående skole.

Aktivisering av elevene

Elevene opplever selv at de trenger mer informasjon – ikke bare om hvilke utdanningsprogram som finnes, men om de aktuelle yrkene og hvilke muligheter de ulike utdanningene gir. Samtidig forteller mange av elevene at de har mottatt mye informasjon, de har jobbet seg gjennom ulike tester, de har lest på nett, de har vært på utdanningsmesser, hørt på rådgivere med mer. Et spørsmål det kan være aktuelt å stille er om det er mangel på informasjon som er hovedproblemet, eller om det først og fremst er måten informasjonen blir gitt på og kanskje også hvem som gir den. De elevene som framsto som best informert og som samtidig var mest fornøyd, var de som hadde fått i oppgave å hente inn informasjon om aktuelle yrker og å presentere denne informasjonen for de andre elevene. Ut fra elevintervjuene kan det virke som om karriereveiledningen ofte bærer preg av enveis kommunikasjon, der elevene selv spiller en lite aktiv rolle.

Økt bruk av rollemodeller

Fra tidligere undersøkelser vet vi at faget prosjekt til fordypning er en viktig arena for elevene når de skal gjøre seg kjent med aktuelle yrker innen et utdanningsprogram. Skoleeierne og skolene har stor lokal frihet i gjennomføringen av faget, men de fleste skoler samarbeider tett med lokale virksomheter om gjennomføringen av prosjekt til fordypning. Evalueringen av Kunnskapsløftet viste at skolene gjerne vektlegger en bred innføring i ulike lærefag på Vg1, med en sterkere vektlegging av faglig fordypning og spesialisering på Vg2. Det innebærer at praksisperioder i arbeidslivet også er mer vanlig på Vg2 enn på Vg1. På helse og oppvekst vet vi likevel at det er vanlig at elevene også er ute i praksis på Vg1 (Nyen & Tønder 2012). I intervjuene bekrefter mange av elevene at de har mye praksis i arbeidslivet på Vg1. Elevene setter pris på praksisperiodene, men mange gir også uttrykk for at det kanskje kunne bli litt for mye. Mange elever fortalte om praksisperioder som etter hvert fortonet seg som ensformige og lite inspirerende. Et spørsmål er om omfattende bruk av praksisperioder på Vg1 er den beste måten å ivareta elevenes behov for informasjon og veiledning om aktuelle yrker. Et alternativ eller supplement til praksisperioder kunne kanskje være å invitere inn eldre elever, lærlinger og aktive yrkesutøvere til skolen eller ta med grupper av elever ut i ulike virksomheter som kan bidra til å synliggjøre ulike yrker og karriereveier.

Referanser

- Clematide, B. (2014). *Flere unge i ervervsuddannelserne! Hva kan vi lære av Schweiz?* Kubix
- Heggebø, K. (2014). Det første forgreiningpunktet: - Vidaregåande utdanningsval i ein norsk bygdekontekst. *Tidsskrift for samfunnsforskning*(02).
- Holen, S. (2014). Utdanningsvalg i overgangen fra ungdomsskole til vidaregåande opplæring. En litteraturgjennomgang. NIFU Arbeidsnotat 6/2014. Oslo: NIFU, Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning.
- Høst, H., Karlsen, H., Skålholt, A. & Hovdhaugen, E. (2012). *Yrkesfagutdanning eller allmennutdanning for sektoren?: en undersøkelse av elever og lærlinger i Helse- og sosialfag*. NIFU Rapport 30/2012. Oslo: NIFU.
- Jørgensen, C. H. (2009). Fag mellom arbeide, organisation og utdanning. Har fagene fremtiden bag sig? *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 11(3), 13-31.
- Kvalnes, P. A. (2013). *Valg av yrkesfaglig opplæring- elevens prosesser: en studie av elever ved slutten av Vg2 og overgangen til videre utdanningsløp*. Bergen: Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, 2013.
- Lehmann, W. (2005). 'I'm still scrubbing the floors': experiencing youth apprenticeships in Canada and Germany. *Work, Employment & Society*, 19(1), 107-129. doi:10.1177/0950017005051298
- Lødding, B. & Holen, s. (2012). *Utdanningsvalg som fag og utfordring på ungdomstrinnet*. NIFU Rapport 28/2012. Oslo: NIFU.
- Nikolai, R. & Ebner, C. (2012). The link between vocational training and higher education in Switzerland, Austria, and Germany. I M. R. Busemeyer & C. Trampusch (red.), *The Political Economy of Collective Skill Formation* (s. 234-258). Oxford: Oxford University Press.
- Nyen, T., Skålholt, A. & Tønder, A. H. (2015). Fagopplæring som vei inn i arbeidslivet. I H. Høst (red.), *Kvalitet i fag- og yrkesopplæringen. Sluttrapport. Forskning på kvalitet i fag- og yrkesopplæringen*. Oslo: NIFU.
- Nyen, T. & Tønder, A. H. (2012). *Fleksibilitet eller faglighet? En studie av innføringen av faget prosjekt til fordypning i Kunnskapsløftet*. Fafo-rapport 2012:47. Oslo: Fafo.
- Nyen, T. & Tønder, A. H. (2014). *Yrkesfagene under press*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nøtnæs, T. (2001). *Innføring i bruk av fokusgrupper*. Notater 2001/24: Statistisk sentralbyrå.
- Olsen, O. J. & Reegård, K. (2013). Læringsmiljø og gjennomføring i lærer- og elevperspektiv i tre yrkesfaglige opplæringsløp. I H. Høst (red.), *Kvalitet i fag- og yrkesopplæringen. Fokus på skoleopplæringen. Rapport 2. Forskning på kvalitet i fag- og yrkesopplæringen*. NIFU-rapport 21/2013. Oslo: NIFU.
- Reegård, K. (2015). En selger in spe. Yrkesorienteringer mot butikkarbeid blant unge på yrkesfag. *Søkelys på arbeidslivet* (2).
- Skålholt, A., Høst, H., Nyen, T. & Tønder, A. H. (2013). *Å bli helsefagarbeider. En kvalitativ undersøkelse av overganger mellom skole og læretid og mellom læretid og arbeidsliv blant ungdom i helsearbeiderfaget*. NIFU Rapport 5/2013. Oslo: NIFU.
- Tomlinson, M. (2007). Graduate employability and student attitudes and orientations to the labour market. *Journal of Education and Work*, 20(4), 285-304. doi:10.1080/13639080701650164
- Utdanningsdirektoratet. (2014). Utdanningsspeilet 2014. Tall og analyse av barnehager og grunnopplæringen i Norge.

Å velge et yrke

Valg av videregående utdanning er en stor og viktig beslutning i unge menneskers liv. I denne rapporten spør vi om hva slags behov elever har for informasjon og veiledning om valg av utdanning og yrke, og hvordan disse behovene blir ivaretatt i norsk skole i dag. Datagrunnlaget for rapporten er fokusgruppeintervjuer med 68 elever som går det første året på utdanningsprogrammet helse og oppvekst i videregående opplæring. Undersøkelsen er ikke statistisk representativ. Den kan likevel gi innsikt i hvordan mange unge opplever overgangen fra ungdomsskolen til videregående skole og utfordringene knyttet til det å skulle velge et yrke i ung alder.

